

**BAKÜ - BAYIL KALESİ
(KASRI)
ve
KİTABELERİ HAKKINDA**

**Yüksel Sayan
Ersel Çağlıtütüncügil**

**Sanat Tarihi Dergisi
Sayı/Number XV/2
Ekim/October 2006, 49-71**

BAKÜ - BAYIL KALESİ (KASRI) ve KİTABELERİ HAKKINDA

Yüksel SAYAN*

Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL**

Giriş

XII. yüzyılın sonlarında, Şirvanşahların başşehri olan Şamahı'da üst üste meydana gelen depremler sonucunda, başkent Bakü'ye taşındı ve kent kısa bir dönem Şirvanşahların başşehri oldu.¹ Bu dönemde, önceleri küçük bir liman yerleşmesi olan Bakü'nün daha da önem kazanması böyle bir gelişmenin doğal sonucuydu. Nitekim bu süreçte Bakü Kalesi'nin yeniden inşa edilerek² şehir ve çevresinde bazı imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bakü Körfezi'nde karaya çok yakın bir konumda bulunan küçük Bayıl Adası'ndaki kale bunlardan biridir.

Bayıl Kasrı³ da denilen bu kale, yapılışından bir süre sonra adanın -kesin olarak bilinmeyen bir sebeple- tamamen deniz suları altında kalmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde denizdeki su seviyesinde meydana gelen düşüş sonucunda adanın yüze çıkmasıyla, yapının kalıntılarını tespit etme imkanı olmuştur. Kalede 1940'lı yıllarda İ. Caferzade ve Y. Pahamov; 1950'li ve 1960'lı yıllarda, önceleri O. İsmailzade, daha sonraları ise V. Kvachizade tarafından kazı ve araştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Böylesine uzun bir süreçte pek çok kişi tarafından yapılan bu çalışmalara rağmen, kaleye ve kitabelerine ilişkin sorunlar bugün de tam anlamıyla açığa kavuşmuş değildir.

Bayıl Adası'nın ne sebeple deniz suları altında kaldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, 1369'da bölgede meydana gelen şiddetli depremde adanın denize gömüldüğü görüldüğü⁴ hakimdir. Hazar Denizi'nde su seviyesinin ne zaman düşmeye başladığı ve kaleye ait kalıntıların ortaya çıkış tarihi de tam olarak bilinmemektedir. Ancak XX. yüzyılın başlarında çekilen resimlerinde adadaki yapıların kısmen yüzeyde olduğu görülmektedir (Res. 1).⁵

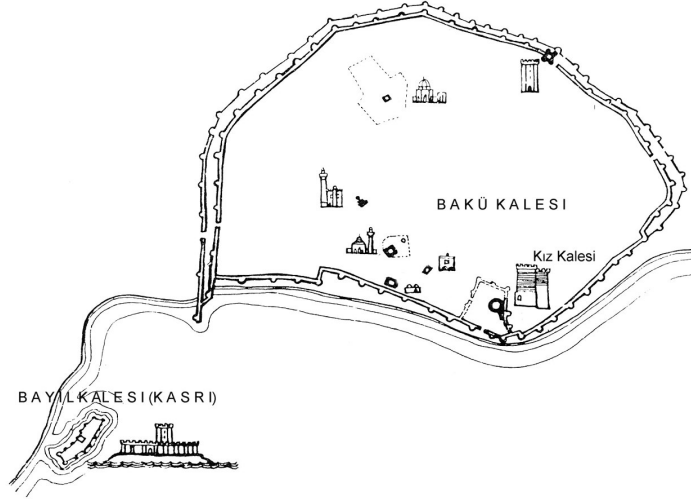
Söz konusu kalenin Rusça kitaplarda yayımlanan planı ve bu konudaki bilgiler bazı Türkçe kaynaklara tercüme edilirken -sehven- "Bakü Kalesi'ne ait kalıntılar" şeklinde aktarılmıştır. Bu yüzden ülkemizde Bayıl Kalesi'nin plan ve kitabeleri Bakü Kalesi'ne ait olarak tanınmakta; kaleye ait ünlü kitabe parçaları da Bakü Kalesi'nin kitabeleri olarak bilinmektedir.⁶ 2003 yılında Bakü'de yaptığımız sanat tarihi incelemeleri ve kaynak araştırmaları esnasında, daha önce Bakü Kalesi olarak bildiğimiz yapı ile o konudaki bilgilerimizin aslında "Bayıl Kasrı" denilen bu kaleye ait olduğunu fark ettik. Bakü Kalesi'nin ise konum, plan ve kuruluş itibarıyla tamamen ayrı bir yapı olduğunu gördük (Şek. 1).

Yüksel Sayan - Ersel Çağlıtütüncügil

Bu yazımızda, yaptığımız araştırma ve incelemelerle, mevcut bilgiler ve toplanan veriler ışığında söz konusu kaleyi ve mevcut kalıntıları ele alarak, bu eserlerin Türk-İslâm sanatındaki yerini irdelemeye çalışacağız.

Bayıl Kalesi

Bugün kalıntıları Hazar Denizi suları altında bulunan bu kalenin, plan bakımından adanın şekline uygun olarak tasarlandığı belirtilmektedir.⁷ Su seviyesinin düştüğü ve adanın yüze çıktığı dönemlerde çizilmiş olan rölöve ve restitüsyonlarına göre kale, kuzey-güney istikametinde uzunlamasına yamuk dikdörtgen bir plana sahiptir. Duvar yüzeylerinin ortalama 3x0,5m ebadında düzgün kesme blok taşlarla kaplandığı anlaşılan kalede, yer yer 21x21x4,5cm boyutlarında tuğlaların da kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.⁸ Surlar, uzun tarafta 180m'yi bulunken, kısa tarafının eni 35-40 m arasındadır. Küçük ölçüde planlandığı anlaşılan yapı, toplam 15 burçla takviye edilmiştir. Kalenin doğu surlarında 8, batı surlarında 7 burç yer almaktadır. Bunlardan köşelere gelen dördü ve batıdakilerden biri daire planlıdır. Diğerleri yarım daire şekillidir. Daire planlı 5 kuleden kuzeydoğu köşede bulunan kulenin içi, yarım daire planlı burçlarda olduğu gibi doludur. Güneyde bulunan büyük dairevi burcun iç zemininin taş döşemeli olduğu anlaşılmaktadır (Şek. 2). Bilim adamlarının tespitlerine göre, kale surlarının -diğer Abşeron kaleleri tarzında- üstte testere dişleri şeklinde dendanlarla son bulan mazgal siperleri ve mazgalları bulunuyordu.

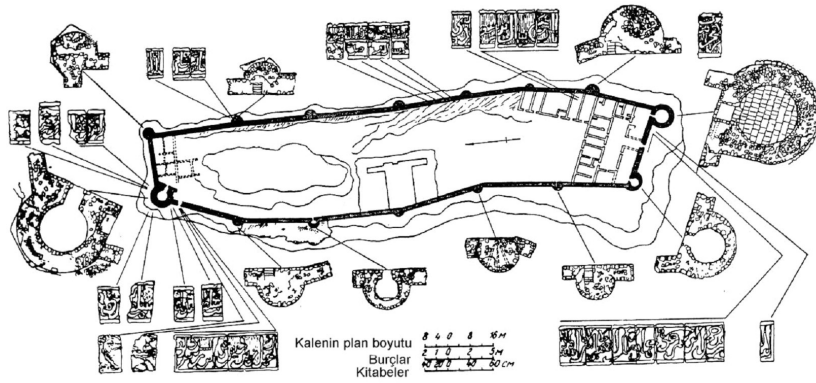

Şek. 1- Bakü Kalesi ve Bayıl Kalesi'nin genel vaziyet planı (C.Gyasi'den)

1940-46 yıllarında yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda kalede işlevi tam olarak anlaşılamayan yapı kalıntıları tespit edilmiştir. O dönemde çizilmiş olan rölöve planlarına göre, kalenin iki kapısı bulunuyordu. Güney tarafta, köşelerde silindirik iki kulenin

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

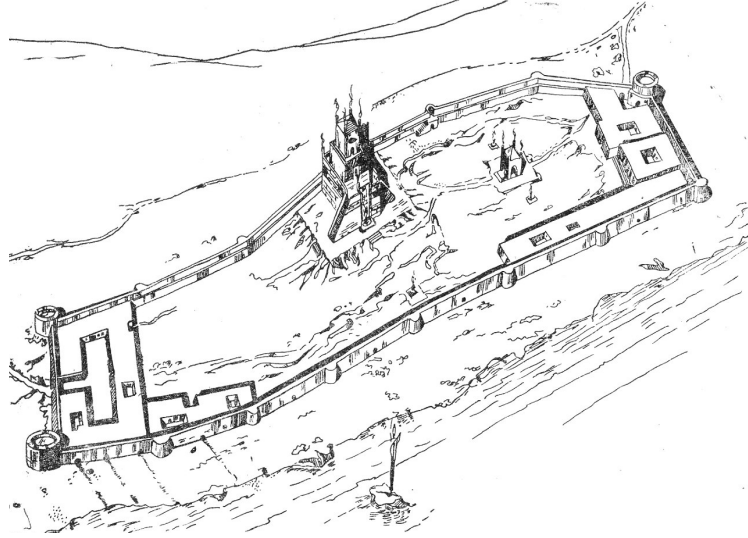
arasında yer alan kapı, muhtemelen kaleye ana giriş işlevini yapıyordu. Diğer kapı, kuzey köşede silindirik bir kulenin yanında yer alıyordu. Güneydeki kapı, bir giriş koridoruyla doğrudan büyük bir yapı kompleksine açılıyordu. Bu kapının ve karşısında bulunan yapıların deniz ticareti ile ilgili olduğu ileri sürülmektedir.⁹ Buradaki yapı kompleksinin de, kapı ile bağlantılı giriş koridorunun açıldığı dikdörtgen planlı büyükçe bir orta hacim ile ona açılan çok sayıda mekandan oluştuğu, bu mekanlardan ikisinden birer kapı ile kalenin iç tarafına geçişin sağlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapı kompleksinin kuzeydoğu köşesinde, kalenin doğu surları boyunca, yan yana beş mekanla bir kanat halinde uzatıldığı görülmektedir. Kapıları doğrudan dışarı açılan bu bölümlerden ortadakinin daha büyük olduğu ve buraya küçük bir giriş mekanından geçilerek girildiği dikkati çekmektedir. Kuzey köşedeki diğer kapının açıldığı alanda da yapı kalıntıları tespit edilmiş ve bunlar planda yer almıştır. Ancak, bu birimlerin niteliği tam olarak anlaşılamamıştır. Sahile daha yakın olan kuzey kapısının karşısındaki yapıların Şirvanşahların kasrı olduğu düşünülmektedir. Kalenin ortasındaki alanın, başka bir deyişle meydanın da zemini taş döşemelidir. Burada 15x9m boyutlarında anıtsal bir yapının kalıntıları tespit edilmiştir. İşlevi tam olarak anlaşılamayan bu yapının, gözetleme ve bir çeşit deniz feneri işlevi gören büyük bir kule; ya da sarayın ana binası olarak kullanılan bir yapı ünitesi olabileceği görüşü yanında, ateşperestlerin mabedi olduğunu ileri sürenler de vardır.¹⁰ Dikdörtgen planlı bir yapı halinde yükseldiği düşünülen bu binanın kalenin en önemli yapılarından biri olduğunu söylemek mümkündür (Şek. 1-3). Ancak, kitabe metinlerinden de anlaşıldığı üzere, dine bağlı Müslüman bir idare olan Şirvanşahların yaptırdığı böyle bir yapı kompleksi içinde bir ateşgedenin varlığını düşünmek anlamlı değildir.

Şek.2- Bayıl Kalesi planı, burçları ve kitabe buluntularının konumları (Hüseynov'dan)

Kalenin içte ve dışta zengin süslemelere sahip olduğu tahmin edilmektedir. İç süslemelerinden eser kalmamakla birlikte, yapının dış duvarlarında kimilerinin eni 70cm'yi aşan süslemeli anıtsal taş kitabeler ve yer yer pano şeklinde sunulan tasvirlerin

varlığı bunu göstermektedir. Yapının mimarisi konusunda bugün daha somut bilgi sunmamız mümkün olmamakla birlikte, kaleye ait bu kitabe parçalarının birleştirilmesiyle oluşan yazılar ve tasvirler hakkında daha fazla şeyin söylenebileceği açıktır.

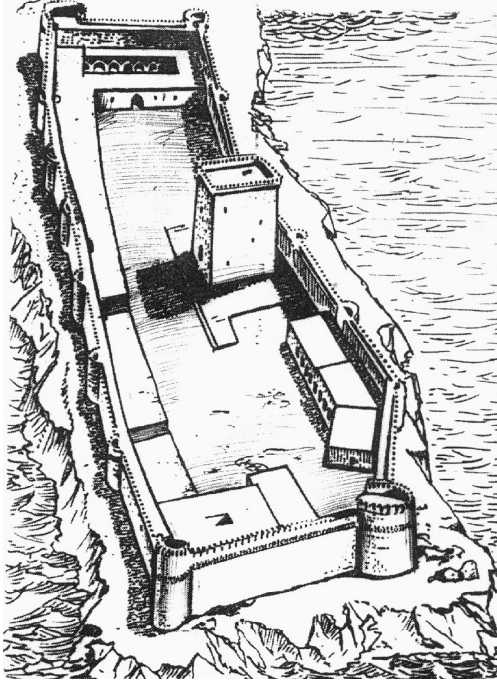
Sek.3- Kale ve yapılara ilişkin bir restitüsyon denemesi (Ahundov'dan)

Kitabeler ve Süslemeleri

Kalenin en dikkati çeken özelliklerinden biri, sur duvarlarının üst bölümünde bulunan Arapça ve Farsça kitabelerdi. Boyutları ve kalınlığı birbirinden farklılık gösteren bu yazılı taşların sur duvarlarına ayrı ayrı kitabeler halinde yerleştirildiği tespit edilmektedir (Şek. 2). Bunlardan başka ayrıca, yazısız, pano şeklinde tasvirlerin de yer aldığı anlaşılmaktadır. Kitabeler, kireçtaşından levhalar üzerine, celi sülüs tarzında ve kabarık harfler şeklinde hakkedilmiştir. Kimi bilim adamlarının burada dört kitabenin olduğunu belirtmesine¹¹ karşılık; M.S. Neymat, paleografik ve sanatsal özelliklerinden hareketle bunların sayıca daha fazla olduklarını ileri sürmektedir.¹²

1939-1969 yılları arasında arkeologlar tarafından denizden ve duvar yıkıntıları arasından çıkarılan¹³ kitabe parçalarının sayıca 700'den fazla olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Kalenin plan çiziminde bu taşların bazılarının buluntu yerleri işaretlenmiştir (Şek. 2). Bugüne kadar bilim adamları tarafından yapılan çalışmalar sonucunda kitabe metinlerinin bir bölümü çözülmüş olmasına rağmen, kimi sorunların tamamen aydınlatıldığını söylemek güçtür.

Günümüzde Bayıl Kasrı'na ait kitabelerin çok büyük bir kısmı Bakü'deki Şirvanşahlar Sarayı'nın ikinci avlusunda yer almaktadır. Bunlardan başka, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 2'si Bakü Tarih Müzesi'nde, 2'si de İçerişehir'de, Pazar Yeri olarak

Şek.4- Kale ve yapıların görünüşüne ilişkin bir restitüsyon denemesi (Bretanitskiy-Rahimzade'den)

cut kalıntılardan kitabelerin büyük kısmının henüz okunamadığı da tespit edilebilmektedir. Buna rağmen, epigrafik anlamda daha geniş bir çalışma ve çözümleme yapıncaya kadar, epigraf Neymatova'nın yayımladığı metinler önemini koruyacaktır. Bu makalemizde biz de onun okumuş olduğu metne sadık kaldık. Ancak göze çarpan bazı yazım hatalarını tashih ederek, bunlara ilişkin görüşlerimizi belirtmeye çalıştık.

Kitabeler, bazılarında sade yazı, diğerlerinde ise harf zemininde figür ve bitki dalları ile doldurulmuş örnekler şeklindedir (Res. 5-24).

Figürlü kitabelerde harflerin üstündeki boşluklara işlenmiş olan insan başı tasvirlerinin yanı sıra, çeşitli hayvan figürleri (at, deve, aslan, kaplan/panter (?), öküz başı, fil, kuş başı vb.) ve fantastik yaratıklar (ejder, kurt, grifon (?) vb.) yer almaktadır. Çoğunlukla bitki dalları ve rumilerle de kaynaşan hayvan tasvirlerinin bazı kitabelerde yazının okunuşu yönünde, yani sağdan sola doğru; diğerlerinde ise ters yöne yöneldikleri gözlenmektedir. Kimi insan başı tasvirleri ile fantastik yaratıkların tamamı dal uçlarından çıkar şekilde yapılmıştır. İnsan ve öküz başı tasvirlerinin daima cepheden verilmesine karşılık, diğer hayvan ve fantastik yaratıklar genelde profilden resmedilmişlerdir.

adlandırılan tarihi alanda olmak üzere 4 taş daha bulunmaktadır. Şirvanşahlar Sarayı avlusundaki taşlar belli bir düzen ve sıra gözetilmeksizin konulmuştur (Res. 2-4). Oldukça geniş bir alana yayılan bu taşların gerek düzensizliği, gerekse sayısının çokluğu, kitabeleri meydana getiren bu taşların birleştirilerek okunmasını güçleştirmektedir. Eskiden mevcut olan bir kısım taşların bugün bulunmaması da bu güçlüğü artırmaktadır. Ancak çok uzun uğraşlar sonucunda mevcut taşların ve daha önce yayınlanmış parçaların birleştirilerek kitabe metinlerinin çözümü mümkün olabilecektir. M.S. Neymat bu amaçla ciddi çalışmalar yapmış ve taşları önemli ölçüde birleştirerek kitabelerin önemli bir kısmını çözmeyi başarmıştır. Ne var ki, araştırmacının birleştirmiş olduğu parçalarda bazı problemlerin olduğu da dikkatten kaçmamaktadır. Zira birleştirilen kitabe parçalarındaki harfler ve tasvirler yer yer birbirini tutmamakta¹⁵ ve bu taşların ayrı konumda bulduklarını göstermektedir (Res.5). Ayrıca mevcut kalıntılardan kitabelerin büyük kısmının henüz okunamadığı da tespit edilebilmektedir.

Yüksel Sayan - Ersel Çağlıtütüncügil

Türk-İslâm sanatında “canlı yazı” olarak da adlandırılan bu tarz kitabelerde, genelde yazı satırının üst bölümündeki boşluklarda resmedilen hayvan tasvirlerinin (binek-yük hayvanları) çoğunun realist bir üslûpla işlenmesine karşılık, bazı harflerden çıkan kıvrımlı bir dalın ucuna iliştirilmiş ejder, kurt, aslan, kartal ve grifon (?) başı tarzındaki tasvirlerin daha çok fantastik yaratıklar anlayışında resmedildikleri görülmektedir (Res.7-24).

Buradaki figürlü kitabelerden başka, buluntular arasında yer alan yazısız iki taş parçasından birinde görülen atlı ile diğerinde görülen deve tasvirleri kalede kitabelerden başka tasvirli panoların da olduğuna¹⁶ işaret etmektedir. Bu iki parçadan birincisinde, dizginleri binicisi tarafından çekildiği için başı geriye doğru iyice kasılmış realist üslûpta bir at başı işlenmiştir. Atın başının hemen gerisinde atılmak için gerilmiş bir ok ve yay ile atın dök tarafında binicisinin diz bölümü fark edilmektedir (Res.25). Diğer parçada ise, yine başı geriye dönük olduğu anlaşılan bir devenin ağız kısmı ile gövdesinden bir bölüm görülmektedir (Res.26). Birer taş parçasından ibaret bu kalıntıların kitabelerden ayrı olarak, muhtemelen kalenin giriş kapılarından birinin üzerinde ya da ana burçlardan birinde yer aldığı tahmin edilmektedir.

Okunabilen kitabelerin orijinal metin¹⁷ ve Türkçe anlamları şu şekildedir:

1. Kitabe:

Tek satırlık kabartma sülüs tarzında hakkedilmiş olan ve Şirvanşahların soy ağacını veren bu kitabenin metni şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم هزهي العمارتي بعهد الملك العالم
العادل المويد المظفر علاء الدنيا و الدين شرانشاه ملك الاسلام
ومسلمين تاج الملوك والسلاطين وارث جم افريدون ابو المظفر
فريبرز بن گر شاسب بن فرخزاد بن منوچهر بن افريدون بن منوچهر
بن فريبرز بن سالار بن يزيد بن احمد بن محمد بن يزيد بن محمد
بن يزيد بن مزید الشيباني في تریخ سال بر ششمدهو سی از هجرة¹⁸
محمد مصطفی علیه السلام

Türkçe Anlamı:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu bina, Allah tarafından güçlendirilmiş, zafer kazanmış, dünya ve dinin yücesi Şirvanşah, İslâmın ve müslümanların hükümdarı, sultanların ve bütün Afridün'un varisi, krallarının tacı Ebu Muzaffer el Feriburz bin Gerşasp bin Ferruhzad bin Manuçehr bin Afridun bin Manuçehr bin Feriburz bin Salar bin Yezid bin Ahmed bin Muhammed bin Yezid bin Muhammed bin Yezid bin Mezid eş-Şeybani döneminde (yapıldı) tarih, Muhammed Mustafa'nın -selam onun üzerine olsun-

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

hicretinin 630. yılı.

2. Kitabe:

Kalenin kuzeydoğu ve doğu köşesinde bulunan¹⁹ bu kitabe, Farsça tek satırlık sülüs kabartma tarzında hakkedilmiştir. Kitabede, kelimelerin üzerindeki boşluklara bitki dalları ile, insan ve hayvan figürleri yerleştirilmiştir. Burada da yine Şirvanşahların soy kü-tüğü yazılmıştır.

در عهد شروانشاه المعظم اخستان بن فربرز بن گرشاسب
بن فرخزاد بن منوچهر بن افریدون بن منوچهر بن فربرز بن سالار
بن یزید بن احمد بن محمد بن یزید بن محمد بن یزید بن مزید
الشیبانی

Türkçe Anlamı:

“Büyük Şirvanşah Ahsitan bin Feriburz bin Gerşasb bin Ferruhzad bin Manuçehr bin Afridun bin Manuçehr bin Feriburz bin Salar bin Yezid bin Ahmed bin Muhammed bin Yezid bin Muhammed bin Yezid bin Mezid eş- Şeybani yönetimi.

3. Kitabe

İki satırlık bu kitabede harfler diğerlerinden daha küçüktür. Bu kitabeyi oluşturan yazılı taşlar kalenin güney duvarının ortasındaki yıkık yakınından toplanmıştır.²⁰ Bu taşlardan beşinde tarih okunmaktadır.²¹

...رة سال بر ششصد و سی و رواز هجرة پیغامبر محمد

Türkçe Anlamı:

Muhammed Peygamber’in hicretinin 632. yılı.

4. Kitabe

0,70x0,40m boyutlarındaki iki parça kireçtaşından oluşan bu kitabe 1946 yılındaki arkeolojik kazılar esnasında 5. ve 6. kuleler arasında, duvardan yaklaşık 2m mesafede su içinde bulunmuştur. Kitabenin bugün bazı harfleri aşınmak ve tahrip olmakla birlikte güçlükle de olsa ustanın adı “üstad” ünvanıyla okunabilmektedir (Res. 6). Metni şöyledir:

عمل استاد زیندین بن ابو رشید شیرونی

Türkçe Anlamı:

“Üstad Zeyneddin bin Ebu Reşid Şirvani yaptı.”

5. Kitabe

Kireç taşından beş parça halindeki Farsça kitabe, yine sülüs tarzında hakkedilmiştir. Kitabenin metni şu şekildedir:

این کار ابورشید بن زین الدین شیروانی

Türkçe Anlamı:

“Ebu Reşid bin Zeyneddin Şirvani'nin eseri”

6. Kitabe

Kitabenin tek taş halinde yalnızca şu bölümü korunmuştur.

بن [ر] شید النقاش....²²

Okunuşu:

....bin (R)eşid en-Nakkaş...

Tarihlendirme, Bani ve Sanatçı Sorunu:

Eserin yukarıda metinleri ve çözümleri verilen kitabelerden ikisinde (1. ve 3. kitabeler) iki farklı tarih okunmaktadır. Bunlardan 1. kitabede H. 630/ M.1232 tarihi; 3. kitabede ise H.632/M.1234 yılı kaydedilmiştir. Aradaki iki yıllık sürenin muhtemelen yapının başlangıç ve bitiş tarihleri olduğunu düşünmek akla yakın gelmektedir. 1. ve 2. kitabelerde geçen iki ayrı ismin eserin inşasıyla ilgili oldukları anlaşılmaktadır. 1. kitabede, yapının Şirvanşah Ebu'l Muzaffer Feriburz bin Gerşasp²³ zamanında yapıldığı kaydedilmiş olmasına karşılık, 2. kitabede “Büyük Şirvanşah Ahsitan bin Feriburz yönetimi” olarak başka bir isim okunmaktadır. Buradaki Ahsitan'ın 1. kitabede geçen Feriburz'un oğlu olduğu anlaşılmaktadır. 1. kitabede, Feriburz'un adı, “Allah tarafından güçlendirilmiş, zafer kazanmış, dünya ve dinin yücesi Şirvanşah, İslâmın ve müslümanların hükümdarı, sultanların ve bütün Afridün'un varisi, krallarının tacı Ebu Muzaffer el Feriburz bin Gerşasp” şeklinde birçok ünvanla birlikte kaydedilmesine rağmen, Ahsitan için yalnızca “Büyük Şirvanşah”la yetinilmiş olması dikkat çekicidir. Bundan, Ahsitan'ın babasının idaresi döneminde burada bir yöneticilik görevi üstlendiği (muhtemelen kale emiri?) ve kalenin inşasında da doğrudan etkili olduğu söylenebilir.

Kitabelerde eserin usta adları kaydedilmiş olmakla birlikte, tıpkı banisi gibi, sanatçı konusu da yorum gerektirmektedir. Eserin sanatçı kitabesinden birinde “Üstad Zeyneddin bin Ebu Reşid Şirvani” (4. kitabe) adından başka, bir kitabede de “Ebu Reşid bin Zeyneddin Şirvani” (5. kitabe) adı yazılmıştır. Bu isimlerin baba oğul olduğu anlaşılmaktadır. Şirvanlı olduklarını belirten bu sanatçılardan, Zeyneddin bin Ebu Reşid'in “üstad” ünvanını kullanmış olduğu ayrıca dikkat çekmektedir.

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

Usta adının kaydedildiği başka bir kitabe parçasında ise, yazının yalnızca “bin (R)eşid en-Nakkaş...” bölümü korunmuş ve okunabilmiştir (6. kitabe). M. S. Neymat, burada tahminen Ebu Reşid en-Nakkaş’ın diğer oğlunun adının yazılmış olduğu görüşündedir.²⁴ Ancak burada kaydedilmiş olan sanatçının, M. S. Neymat’ın önerisi yönünde adının “Zeyneddin” olarak alınması halinde, bu ismin diğer oğul değil, “üstad” ünvanıyla kaydedilmiş olan asıl sanatkârın (baba) kendisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Özetle, yukarıdaki bilgiler ışığında Bayıl Kalesi’nin H. 630-632/M.1232/1234 yıllarında, Şirvanşah Feriburz bin Gerşasp döneminde, oğlu Ahsitan bin Feriburz tarafından yaptırıldığı; eserin mimari ve süslemelerinin de Şirvanlı sanatkarlar Üstad Zeyneddin bin Ebu Reşid ile oğlu Ebu Reşid bin Zeyneddin tarafından gerçekleştirildiği kanısına varılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç:

1230’lu yıllar Azerbaycan tarihi için oldukça hareketli ve karmaşık bir döneme rastlamaktadır. Irak Atabeglerinin bölgedeki hakimiyeti 1225’te tamamen sona ermiş; Azerbaycan 1230’da Moğolların ikinci ve öncekinden daha büyük bir işgaline uğramış; bu işgalde Bakü dahil birçok şehir tahrip edilmiştir.²⁵ Ardından kısa bir dönem Celaleddin Harzemşah’ın bütün bölgeye hakim olduğu ve bu süreçte Abşeron yarımadasının merkezi Bakü olmak üzere, Şirvanşahların idaresinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada ele aldığımız kitabelerde, Şirvanşah Feriburz’un kendisini “büyük hakan”²⁶ ünvanıyla ifade etmesi de bunu gösterir. Kitabelerde Şirvanşahların soy kütüğünün kaydedilmiş olması ise, tarihi açıdan ayrı birer belge niteliği taşımaktadır.

Mevcut rölöve planından Bayıl Adası’ndaki yapıların ortada merkezi bir bina ile kasırlar, müstemilatı, diğer hizmet binaları ve limana ait bina ünitelerinden ibaret yapılar topluluğunu kuşatan bir kale olduğu anlaşılıyor. Azerbaycan’ın Abşeron yarımadasında kasır olarak adlandırılan ve bugün ayakta olan başka yapılar da bulunmaktadır. Bunlar genellikle, içinde bir muhafız birliğinin ikamet edebileceği ve savunma yapabileceği yüksek bir kule ile onu kuşatan sur duvarlarından oluşmaktadır. Mevcut rölöve ve restitüsyon denemeleri göz önüne alındığında, Bayıl Kalesi’nin onlardan daha teşkilatlı olduğu ve geniş amaçlı bir işlevinin bulunduğu düşünülmektedir. Taşlardan birinin üzerinde, “liman kalesi” anlamına gelen “Bender Kal’a” adının okunması Bayıl Kalesi’nin en önemli işlevlerinden birinin liman kalesi olduğuna işaret etmektedir.²⁷ Ancak, kalenin bir başka önemli işlevi Şirvanşahların yeni merkezi olan Bakü’nün yakınında bulunan bu adada, onlara hizmet veren bir kasrı kuşatması olmalıdır. Belki ikinci işlevi olmasaydı, sıradan bir liman kalesinde bu derece gösterişli kitabe ve süslemelerin bulunmasını anlamak güç olabilirdi. Nitekim, Azerbaycan’da Derbend, Şamahı, Bakü ve Gülistan²⁸ gibi diğer bazı kale yapılarında da süslemeler görülmekte, fakat Bayıl Kalesi’nin kitabe ve süslemeleri yanında onlar çok sade ve basit kalmaktadır. Diğer taraftan Türk-İslâm mimarisinde çok önemli bir yeri olan kasr ve köşkerin çoğunun zengin ve gösterişli süslemelere sahip olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla buradaki yapının böyle bir işlevle ilgili olarak içte ve dışta zengin şekilde süslendiği; ancak bunlardan yalnızca kale duvarlarındaki kitabe parçaları ile

Yüksel Sayan - Ersel Çağlıtütüncügil

süslemelerin pek az bir kısmının günümüze ulaşabildiği anlaşılmaktadır.

Gerek kitabelerdeki harflerin eksikliği, gerekse figürlü tasvirlerin yarım kalmış olması kaleye ait daha pek çok taşın bulunamadığını göstermektedir. Mevcut tasvirlerin belli bir konulu anlatımdan çok, yazıları süsleyen ve yer yer de onları açıklayan birer unsur oldukları tahmin edilmektedir. Burada figürlerle birlikte çeşitli isimlerin kaydedilmiş olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Kitabeler üzerinde uzun süre çalışan araştırmacılardan İ. Caferzade'nin buradaki hayvan ve insan figürlerinin yalnızca bezeme amaçlı olmayıp, bunların yazıların bir parçası, başka ifadeyle metinde geçen isimlerin açıklaması olduğu yönündeki görüşü²⁹ akla yakındır. Gerçekten de taşlarda görülen 12 insan figürü ayrıntılı biçimde incelendiğinde, -üslup bakımından kısmen klişelişmiş yüz ifadelerine rağmen-, bunların alelade çizilmiş birer süsleme unsurundan çok, dönemin bazı önemli şahsiyetlerini tasvir eden bir çeşit portre niteliği taşıdığı³⁰ sezilmektedir. Taşların üzerindeki bu insan başı tasvirlerinin birinin yanında "Şirvanşah Feriburz" un adının ve Gürcü tipinde bir kadın tasvirinin yanında da "Gürcü" adlarının okunması³¹ bu kanıtı güçlendirmektedir (Res. 7-10). Ancak buradaki bütün figürlerin birer minyatür karakterinde oldukları ve yazılarla ilişkisi bakımından da aynı işlevi yükledikleri unutulmamalıdır. Nitekim, bu tasvirleri yapan sanatçının, kitabede "nakkaş" ünvanını kullanmış olması da söz konusu figürlerin bir resim değil, nakış niteliği taşıdığı, en azından o amaçla yapıldığını düşündürmektedir.

Kitabelerdeki figürleri, insan başları, yırtıcı hayvanlar (pars/arslan? kuş/kartal başı?), yük-binek hayvanları (at, deve, öküz, fil) ve fantastik yaratıklar (ejder, grifon, kurt) şeklinde gruplandırabiliriz. Bunlar türleri ve betimleme anlayışı ile Orta Asya hayvan üslubuna bağlanmaktadır. Kitabe parçalarının tamamlanamaması, figür ve kompozisyonların yarım kalmasına sebep olmakta, bu da figürlerin bir bütün halinde anlaşılmasına olanak vermemektedir. Ancak, mevcut figürlerde herhangi bir mücadele değil, onların daha çok bağımsız hareket ve dinlenme anlarında resmedildikleri göze çarpmaktadır. Figürler tek tek incelendiğinde genel karakter bakımından çağdaşı Selçuklu figür geleneğini yansıtmaktadır. Fakat Anadolu'daki birçok örneğin aksine Bayıl Kalesi'nin kitabelerinde resmedilen insan ve hayvan tasvirlerinin hiçbir gizleme ve çekinme kaygısına düşülmeksizin yazıyla birlikte sunulmuş olması ilgi çekicidir. Türk sanatında ejder figürlerinin bitkisel forma dönüşmesi sık karşılaşılan bir durumdur.³² Buradaki kitabelerde görülen gerçek hayvan tasvirlerinin bitkisel dallardan ayrı yapılmalarına karşılık, fantastik yaratıklar daha çok dal uçlarında resmedilmiştir. Bu figürlerin tümünde gizleme kaygısına düşülmemesinin muhtemelen başlıca sebebi, yapının sivil nitelikli olmasının yanında, yukarıda da kaydettiğimiz gibi tasvirlerin minyatür anlayışında ele alınmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Kitabelerde yer alan aslan, deve, at gibi hayvanların yandan görünüşleri ile tasvir edilmelerine karşılık, öküz başının³³ cepheden verilmesi ayrıca dikkati çekmektedir. Bunu, öküz başının Şirvanşahların arması olarak kullanılması ve bütün tasvirlerde aynı veya benzer şekilde resmedilmesiyle açıklayabiliriz.

Kaleye ait tasvirli kitabe parçaları nitelik bakımından Türk sanatında da önemli

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

bir yere sahiptir. Türk-İslâm sanatında bitkisel süsleme ve canlıları tasvir eden bu tarz kabartma kitabeler arasında en güzel ve iyi korunmuş örneklerdir.³⁴ Bu tarz kitabelerin başka örnekleri de bulunmakla birlikte, böylesine zenginlikte yazının figürle bir arada sunulduğu başka bir örnek bilinmemektedir. Aynı dönemden Musul'da Bedreddin Lü'lü'nün yaptırdığı Karasaray'ın ştuk süslemelerindeki figürlü kitabe örnekleri, malzemesi farklı olmakla birlikte bunlara tarz ve üslûp bakımından benzerlik göstermektedir.³⁵ Eni 60cm'yi bulan, ancak günümüzde mevcut olmayan Karasaray'ın bu kitabesinin kalıntılarına ait çizim ve resimleri bugün yalnızca yazılı kaynaklarda görebiliyoruz.³⁶ Ki bunun da Bayıl Kalesi'ninkilere kıyasla daha mütevazı kaldığı söylenebilir. H.630 (M.1232) tarihli Bağdat'taki Mustansiriye Medresesi'nin, boyu hemen hemen 1 m'yi aşan harfleriyle dış cephesindeki tuğla kitabe de,³⁷ tarzı, harf karakteri ve aralarına yerleştirilen bitkisel unsurlar bakımından Bayıl Kalesi kitabeleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak, Mustansiriye Medresesi'nin kitabeleri tuğla olmanın yanında figürden de tamamen arındırılmış durumdadır. Figürlü kale kitabelerinin Anadolu'daki en güzel örneklerinden biri olan Diyarbakır surlarındaki bazı tasvirlerin üslûp bakımından buradakilerle benzerliği dikkat çekicidir. Bayıl Kalesi kalıntılarında birinde yalnızca baş kısmı görülebilen at (süvari) tasviri, Diyarbakır surlarının Nur Burcu'nda, sanatçı kitabesinin üzerinde yer alan panodaki atlarla üslûp açısından benzeşmektedir. Yalnız Nur Burcu'ndaki iki at, ortada bir kartal başının iki yanında karşılıklı ve simetrik olarak resmedilmiştir.³⁸ Daha eski tarihli (1089)³⁹ olan bu burcun yazı karakteri de Bayıl Kalesi kitabelerinden farklı olarak kufî tarzdadır.

Figürlü yazı örneklerine, mimariden başka çeşitli el sanatı ürünlerinde de rastlanmaktadır. Bu yazı tarzı, bilindiği kadarıyla ilk kez XI. yüzyıl Nişapur seramiklerinde ortaya çıkmıştır. Uç kısımları kuş şeklinde sonuçlandığı için "kuşlu kufî" denilen figürlü yazı üslûbu, XII. yüzyıl ortalarında madeni eserler üzerinde de görülmeye başlamış ve bazı metal eserleri bezeyen bir unsur haline gelmiştir. Metal eserlerden ilk kez 1163 tarihli Herat işi Bobrinski Bakracı'nın üzerinde görülen figürlü yazı örneklerine, XIII. yüzyılın başlarına ait metal eserlerde daha gelişmiş şekliyle karşılaşılmaktadır. Bunlardan Freer Gallery'de bulunan 1210 tarihli Horasan'a ait bir kalemdan üzerindeki nesih hatlı figürlü yazı kompozisyonunun Bayıl Kalesi kitabelerine üslûp bakımından benzerliği özellikle dikkat çekicidir.⁴⁰ Bütün bunlara rağmen, anıtsal boyutları da göz önüne alındığında, Bayıl Kalesi'nin figürlü kitabeleri ve tasvirli kabartmaları Türk-İslâm sanatında ender bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Ne yazık ki, böylesine sanat değeri taşıyan bu kalıntılar, yukarıda da belirttiğimiz gibi bugün açıkta, dağınık halde tutulmakta ve ciddi koruma önlemleri de bulunmamaktadır. Nitekim, yaptığımız incelemelerden vaktiyle bulunmuş olan ve yayınlarda yer alan kitabe taşlarından bir kısmının bugün yok olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, ciddi koruma önlemlerinin olmaması sonucunda bu taşlar, dış etkenlere bağlı olarak sürekli aşınmakta ve tahrip olmaktadır. Oysa, Azerbaycan için aynı zamanda bir tarihi belge niteliği de taşıyan bu eserlerin en kısa zamanda, daha korunaklı bir ortama taşınarak, belli bir düzen çerçevesinde sergilenmesi ve tahribatının önlenmesi gerekmektedir.

Özet

Bayıl Kalesi, Azerbaycan'ın Bakü Körfezi'nde, bugün tamamen Hazar denizi suları altında kalmış bulunan Bayıl Adası'nda inşa edilmiş bir XIII. yüzyıl yapısıdır. Azerbaycan bilim çevrelerinde "Bayıl Kasrı" adıyla tanınan ve günümüzde mevcut olmayan bu kale, XX. yüzyılın başlarında deniz seviyesinde meydana gelen düşme ile büyük ölçüde ortaya çıkmış ve 1939-1970 yılları arasında burada arkeolojik kazı ve araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda yapıya ait çok sayıda kitabe parçası ve kalıntı bulunup toplanmış; eserin plan rölövesi çizilerek, yapıya ilişkin restitüsyon denemeleri gerçekleştirilmiştir. Ancak, deniz seviyesinin sonraki yıllarda yeniden yükselmesi ile kalenin kalıntıları tekrar sulara gömülmüştür. Denizden ve duvar yıkıntıları arasından çıkarılan kitabe taşlarının büyük bir kısmı halen Bakü-Şirvanşahlar Sarayı avlusunda bulunmaktadır. Yörede "Bayıl Daşları" adı verilen bu parçalar, bugün Hazar suları altındaki bu kalenin en önemli kalıntıları durumundadır.

Bayıl Kalesi'ne ait kitabeler, kimi Türkçe kaynaklara "Bakü Kalesi'nin kitabeleri" şeklinde geçmiş ve söz konusu eserler ülkemizde öyle tanınmıştır. Bu makalede, yerinde yaptığımız incelemeler ve eser hakkında toplanan veriler ışığında kale ele alınmakta; yapı ve mevcut kalıntıların Türk-İslâm sanatındaki yeri değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Bakü, Mimari, Bayıl Kalesi, Kitabeler.

Abstract

Bayil Castle was built in the XIII. century on Bayil island which is now entirely submerged under the Caspian Sea at the Gulf of Baku, Azerbaijan. The castle which does not exist today is generally known as "Bayil Kasri" among Azerbaijani researchers. Quite a number of archeological excavations and researches were conducted between 1939-1970 thanks to the resurfacing of the relics with the lowering of the sea level. As a result of these researches a great number of inscription relics were found and brought together; the building survey was drawn and several restitutions were attempted. However the remnants of the castles were submerged once again when the sea level rose later. Most of the inscription stones brought out from the sea and the remnants of the castle's walls are still in the courtyard of Baku-Shirvansahlar Palace. These relics are locally known as "Bayil Dashlari" and are considered to be the most important and valuable remnants of the castle which is now under the Caspian Sea.

The inscriptions pertaining to the Bayil Castle are known as "The Inscriptions of the Baku Castle" in several Turkish sources and therefore known with this name in our country. This article studies the castle in light of in-situ studies and the collected data about the castle and evaluates the importance of the castle and the existing relics with special reference to Turkish Islamic art.

Key Words: Azerbaijan, Baku, Architecture, Bayil Castle, Inscriptions

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

NOTLAR

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü – Türk Sanatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü – Türk Sanatı Anabilim Dalı, Öğretim Elemanı

¹F. Aliyev, “Bakı-Abşeron İstihkam Tikintileri”, *Azerbaycanın Beynelhalg Çohtaraflı Garşılıqlı Elagalarında Bakının Rolü*, Bakı, 1997, s.272; Komisyon (Z. M. Bunyadov, ve Y. B. Yusufov editörlüğünde) *Azerbaycan Tarihi*, C.I, Bakı, 1994, s.297.

²1950’li yılların ortasında yapılan kazı çalışmaları esnasında Bakü Kalesi’nin kuzey burçlarından birinin örgüsünde ortaya çıkarılan bir kitabede, şehir surlarının inşasının Şirvanşah III. Manuçehr (1120-1160) tarafından emredildiği kaydedilmiştir (Kitabenin metni için bkz. M. S. Neymat, *Korpus Epigrafiçeskih Pamyatnikov Azerbaycana*, Bakü, 1991, s.39).

³Yapı, Azerbaycan’da “Sualtı Şeheri”, “Bayıl Şeheri” “Bayıl Daşları”, “Sebayıl”, “Hanekah”, “Köm-rükhana” gibi çeşitli adlarla da anılmakla birlikte, arkeoloji-sanat tarihi literatürüne “Bayıl Kasrı” olarak geçmiştir (Z. A. Saray, “Azerbaycan Güzel Sanatları Hakkında”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S.35-36, İstanbul, 1934, s.388; C. Gıyasi, *Nizami Dövrü Me’marlık Abideleri*, Bakı, 1991, s.161; L. S. Bretanitskiy, *Hüdocestvennoe Nasledie Perednego Vostoka Epohi Feodalizma*, Moskva, 1988). Genel anlamda kasr; saray, köşk ve kâşâne (büyük ve zengin biçimde süslenmiş ev) için kullanılmaktadır (T. W. Haig, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1967, s.392; F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1984, s.593). Sanat Tarihi literatüründe ise, “genellikle şehir dışında yer alan ve sürekli oturmak için yapılmamış, hükümdara ait Osmanlı konut yapısı anlamına gelir ve bu sözcük, batıdaki şato ile hemen hemen eş anlamlıdır” (M. Sözen, U. Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994, s.125) Azerbaycan’da ise, şatovari küçük kale yapılarına kasr denilmektedir. Nitekim, bugün Abşeron yarımadasında mevcut olan bu türden kaleler kasr olarak adlandırılmaktadır.

⁴C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.161.

⁵Kimi yazarlar su seviyesinin 1939’da düştüğünü belirtmekle birlikte (K. Kerimov, R. Efendiyev, vd., *Azerbaycan İncesanatı*, Bakı, 1992, s.65), Hazar’daki su seviyesinin çok daha önceleri düştüğü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim XX. yüzyılın başlarında çekilen resimleri de bu durumu teyid etmektedir.

⁶Bkz. O. Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan’da Türk Eserleri*, İstanbul, 1979, s.50-53; ay.yaz., “Kuzey Azerbaycan’da Türk Eserleri”, *Türk Kültürü*, S. 305, Ankara, 1988, s.529-535; ay.yaz., *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara, 1996, s.105-106; A. Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988, s.30.

⁷C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.161

⁸M. Hüseyinov, L. Bretanitskiy, A. Salamzade, *İstoriya Arhitekturi Azerbaycana*, Moskva, 1963, s.67.

⁹C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.162.

¹⁰M. Hüseyinov, L. Bretanitskiy, A. Salamzade, *a.g.e.*, s.66-67; C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.162.

¹¹Y. A. Pahomov, *Utoçneniye datı kreposti v Bakinskoy bühte*, İzv. AzFAH, 1941, No.1, s.90; L. Bretanitskiy, S. Datıyev, İ. Elkuh, G. A.. Mamukanov, L. G. Motus, D. A. Ukreplenie, *Arhitektura Azerbaycana Epoha Nizami*, Moskva-Bakü, 1947, s.98-99.

¹²M. S. Neymat, *a.g.e.*, s.42.

¹³Kitabe parçalarının bilimsel yöntemlerle konunun uzmanları tarafından o zamanlarda çıkarıl-

Yüksel Sayan - Ersel Çağlıtütüncügil

masına karşılık, bu taşların denizden çıkarılma işlemi çok daha eskilere dayanmaktadır. Nitekim 1782’de Rus haritacıları tarafından çizilen Bakü Limanı haritasında Bayıl Daşları’nın denizden çıkarılmaya başlandığı da kaydedilmiştir. Bundan başka denizin içindeki yapı kalıntıları hakkında 1848’de Bakü’de bulunan Rus şarkiyatçısı İ. N. Berezin ve Azeri bilim adamı Abbasgulu Ağa Bakıhanov da bilgiler vermiştir (K. Kerimov, R. Efendiyev, vd., *a.g.e.*, s.65).

¹⁴ Pek çok kaynaktan denizden toplanan taşların 700 civarında olduğu belirtilmektedir (R.Efendi, *Azerbaycan Dekoratif – Tatbiki Sanatları*, Bakı, 1976, s.23; C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.161).

¹⁵ Birleştirilen kitabe parçalarında harf ve süslemelerin zaman zaman doku bakımından uyumsuzluğuna rağmen, metnin anlamlı bir şekilde tamamlanmış olması, farklı kitabelerde aynı ifadelerin tekrarlanmasıyla açıklanabilir.

¹⁶ K. Kerimov, R. Efendiyev vd., *Azerbaycan İncesanati*, s.66; R. Efendi, *a.g.e.*, s.24.

¹⁷ Kitabelerin metin çözümleri için pek çok araştırmacı çalışmıştır. Bu konuda özellikle Y. Pahomov, S. Kerimzade ve M. S. Neymat’ın çalışmaları kaydedilmeye değer. Buradaki orijinal metinler M. S. Neymat’tan aktarılmıştır. Orijinal metinler Türkçe’ye tercüme edilirken, bunların anlaşılmasında metnin Rusça yayımlanan çevirilerinden de yararlanılmıştır. Söz konusu metinleri Rusça’dan Türkçe’ye tercüme eden Yard. Doç. Dr. Muvaffak Duranlı’ya ayrıca teşekkür ederiz.

¹⁸ M. S. Neymat, bu satırda geçen “الشيباني” kelimesini Arapça metinde “الشيناني” şeklinde yazmış olmasına rağmen, metnin Rusça aktarımında “Eşşeybani” olarak kaydetmiştir. Diğer kitabelerde de bu sözcük “الشيباني” şeklinde geçmektedir. Onun için biz de ifadeyi bu şekilde yazmanın uygun olacağını düşündük.

¹⁹ Y. Pahomov, *a.g.e.*, s.90.

²⁰ Y. Pahomov, *a.g.e.*, s.90.

²¹ M. S. Neymat, *a.g.e.*, s43.

²² M.S. Neymat, diğer kitabelerin temelinde, bu kitabe metninin;

[عمل زين الدين بن [ابور] شيد النقاش [شبروانی] (“Zeyneddin bin Ebu Reşid en-Nakkaş Şirvani yaptı”) şeklinde tamamlandığı görüşündedir: (M. S. Neymat, *a.g.e.*, s.43).

²³ Şirvanşah III. Feriburz b. Gerşasp, 1225-1244 yılları arasında bölgede Şirvanşah olarak hüküm sürmüştür (*Azerbaycan Tarihi*, s.298).

²⁴ M.S. Neymat, *a.g.e.*, s.43.

²⁵ A. Caferoğlu, “Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S.1, İstanbul, 1932, s.10.

²⁶ II. Manuçehr ve haleflerinin idaresindeki Şirvanşahlar parlak bir dönem yaşamış ve II. Manuçehr’e “Büyük Hakan” ünvanı verilmiştir (W. Barthold, *a.g.e.*, s.574). Burada Feriburz bin Gerşasp da “Büyük Hakan” ünvanıyla kaydedilmiş olmasına rağmen, Şirvanşahların o dönemde tam anlamıyla bağımsız olduklarını söylemek güçtür. Nitekim, Tarihi kaynaklara göre, Celaleddin Harezmsah’ın bölgeyi ele geçirdikten sonra, daha önce Şirvanşahların Sultan Melikşah’a verdiği 100 bin dinarlık vergiyi istemiş; -bu miktar *Selçuk-name*’de 70 bin olarak geçmektedir (Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, -Hazırlayan: E. Merçil-, İstanbul 1977, s.21); ancak, Şirvan memleketinin eskisi gibi olmadığı ve büyük bir kısmının Gürcülerin elinde bulunduğu için bu vergiyi ödemeye gücünün yetmeyeceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Harzemşah, Şirvanşah’la 50 bin dinarlık bir vergi karşılığında anlaşmış ve bir süre sonra da bu verginin 20 bin dinarından vazgeçilmiştir (W. Barthold, “Şirvanşah”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, 1970, s.574).

²⁷ C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.161.

²⁸ C. Gıyasi, *a.g.e.*, s.161.

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

²⁹ R. Efendi, *a.g.e.*, s.23.

³⁰ R. Efendi, *a.g.e.*, s.23.

³¹ Burada Gürcü adı ile bir hanımın tasvir edilmiş olmasını kimi araştırmacılar o dönemde Şirvanşahın Gürcü hanımı olan Tamarra'yı tasvir ettiği şeklinde açıklamaktadır. R. Efendi, *age.*, s.24.

³² S. Mülayim, "Rumî Motifinin Zoomorfik Kökeni Hakkında", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997, s.179-180.

³³ Burada öküz başı olarak nitelendirilen hayvan başı figürü, Türk sanatında yaygın olarak görülen boğa başı figürlerinden kısmen farklılık göstermektedir.

³⁴ K. Kerimov, R. Efendiyev, vd., *a.g.e.*, s.65.

³⁵ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s.92.

³⁶ A. Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara, 1989, s.155-160, 280 (çizim,71-72).

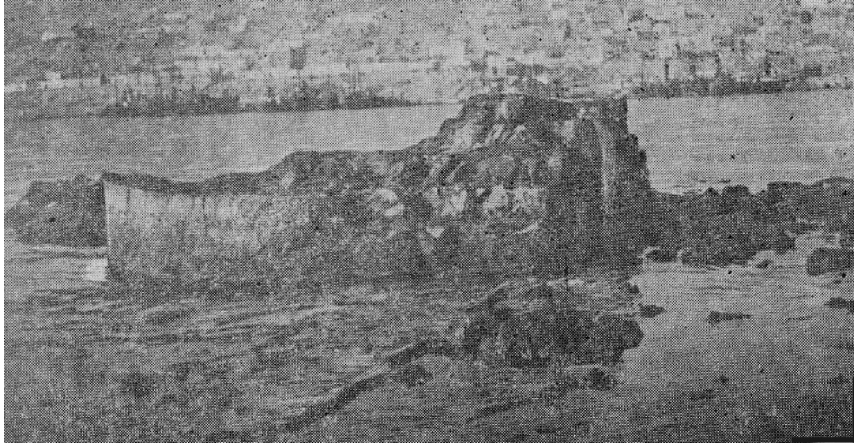
³⁷ O. Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri...*, s.107; Karşılaştırma için bkz. R. Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture*, London, 1999, s.124-125.

³⁸ Resim ve bilgi için bkz.: Z. Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989, s.78-85.

³⁹ Z. Sönmez, *a.g.e.*, s.78.

⁴⁰ Eserlere ilişkin şekiller ve geniş bilgi için bkz. Ü. Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978, s.136-140.

Res.1- Bayıl Kalesi'nin 1904'te çekilmiş bir fotoğrafı (Ahundov'dan)

Res.2- Kitabe parçalarının Şirvanşahlar Sarayı avlusundaki genel görünüşü

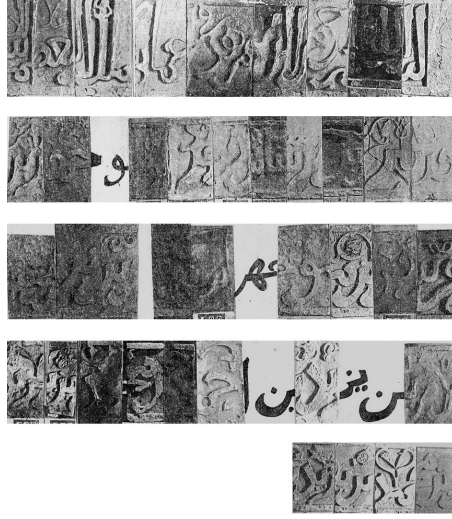
Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

Res.3- Şirvanşahlar Sarayı avlusundaki kitabe taşlarından başka bir görünüş

Res. 4- Şirvanşahlar Sarayı avlusundaki kitabe taşlarından bir bölüm

*Res.5- M.S. Neymatova tarafından birleştirilen kitabe parçaları (Korpus Epi-
grafiçeskih... şek.40-41.)*

Res.6- Sanatçı kitabesi

Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

Res.7- İnsan başı tasvirli bir kitabe parçası (Bakü Tarih Müzesi'nden)

Res.8- Kadın (?) başı tasvirli kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.9- İnsan başı tasvirli bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.10 - İnsan başı tasvirli kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.11- Öküz başı tasvirli bir kitabe parçası (Bakü Tarih Müzesi'nden)

Res.12 - Öküz başı tasvirli başka bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.13- Deve tasvirli bir kitabe parçası (Bakü-Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.14 – Ceylan (?) tasvirli bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.15- Fil (?) tasvirli bir kitabe parçası (Bakü-Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.16 – Boğa (?) tasvirli bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.17 – At tasvirli başka bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.18 –At tasvirli başka bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

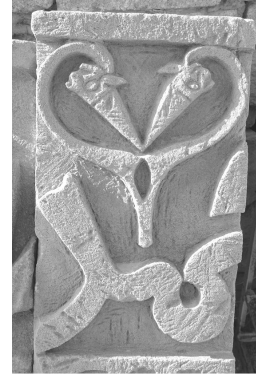
Bakü - Bayıl Kalesi (Kasrı) ve Kitabeleri Hakkında

Res.19- Fantastik yaratık tasvirli bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.20 – Kurt başlı (?) bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

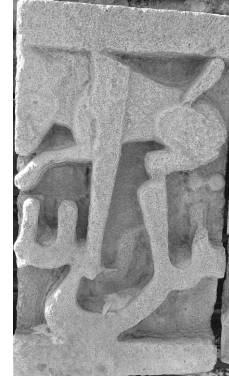
Res.21- Fantastik yaratık tasvirli bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.22 – Ejder ve kartal başlı kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.23- Ejder başlı başka bir kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

Res.24 – Pars/kaplan (?) tasvirli kitabe parçası (Bakü- Şirvanşahlar Sarayı avlusundan)

*Res.25- Süvari tasvirli
süslemeden bir parça
(Bakü- Şirvanşahlar
Sarayı avlusundan)*

*Res.26- Deve tasvirli
süslemeden bir parça
(Bakü- Şirvanşahlar
Sarayı avlusundan)*